

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Х. ЧАВДАРОВА

Вікторія Палатна, аспірант

Державного вищого навчального закладу
“Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди”

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Х. ЧАВДАРОВА

Розкриваються основні завдання вивчення курсу української літературної мови у педагогічній спадщині С.Х. Чавдарова. Обґрунтовуються розв'язання вченим методологічних проблем щодо цілей та завдань шкільної мовної освіти і рішення цілого комплексу завдань навчання і виховання учнів у школі.

Актуальність. Оновлення змісту освіти в Україні створює певні передумови для успішного досягнення виховної мети філологічної освіти: формування духовно-етичних уявлень школярів, їх світогляду, цивільної і етнічної свідомості, розвитку творчих здібностей тощо.

Досвід реформування освітньої системи освіти дає змогу виокремити такі для сучасної школи характерологічні тенденції: зниження загального освітнього та культурного рівня випускників загальноосвітніх шкіл, рівня їх мовної культури, падіння інтересу до навчання взагалі і до вивчення предметів філологічного циклу, зокрема. Актуальним в цьому контексті є дослідження педагогічної спадщини видатного українського вченого, філолога і педагога С.Х. Чавдарова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічний доробок вченого аналізується у статтях Л. Березівської, Л. Пироженко, В. Чепелева. Лінгводидактичному аспекту діяльності С.Х. Чавдарова присвячені праці З. Бакум, М. Вашуленка, Л. Скуратівського.

Нерозробленість проблеми специфіки становлення загальних, теоретичних основ філологічної освіти, зокрема шкільної мовної освіти у педагогічній спадщині С.Х. Чавдарова зумовили вибір теми даного дослідження.

Метою дослідження є аналіз загальнотеоретичних засад функціонування української мови і літератури як предмету шкільної освіти і виховання.

Виклад основного матеріалу. З погляду сучасної філології шкільним предметом “українська мова” є власне сучасна українська літературна мова. Будь-яка літературна мова може міститися лише у певній сукупності текстів, об'єднаних спільною граматичною структурою і лексико-семантичною системою. Поза текстами, що зберігаються в різних видах пам'яті,

літературної мови немає. Не існує абстрактної, не втіленої у текстах граматики літературної мови, немає словника самого собою. Існують певні закони організації текстів, засвоєння яких необхідне як для розуміння, так і для розширеного відтворення текстів.

Отже, основним завданням шкільного курсу української літературної мови, згідно з ідеями С.Х. Чавдарова та сучасної методичної науки, має бути вивчення зразкових текстів, складених видатними майстрами слова. У зв'язку з цим, вивченню граматики, засвоєнню правил орфографії і пунктуації відводиться підпорядкована роль.

Поглиблене усвідомлення структури рідної мови та її специфіки можна досягти, лише орієнтуючись на основні принципи сучасного мовознавства (у С.Х. Чавдарова, це – принцип системності і принцип історизму).

З погляду сучасної лінгвістики, мова виступає системою взаємозв'язаних і взаємозумовлених явищ. Цей зв'язок і взаємозумовленість реалізуються та виявляються у зіставленні (опозиції) двох споріднених елементів або явищ, побудованих на підставі схожості і відмінності матеріального, або функціонального. Наприклад: стол-а – стол-у, слон-а – слон-у. Окремі опозиції будуються на підставі спільності основи і відмінності закінчень, інші, навпаки об'єднуються спільністю закінчень і розрізняються основами: стол-а – слон-а. Інші опозиції будуються на підставі спільності функцій: стол-а – вод-и (родовий, єдиний чоловічий і жіночий рід). У вітчизняному мовознавстві з 30-х рр. ХХ ст. сформувався системно-функціональний підхід до всіх явищ мови.

Принцип системності, на думку С.Х. Чавдарова, повинен бути послідовно проведений через усі розділи курсу, через усі яруси структури мови.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Х. ЧАВДАРОВА

Грамотний вчитель знає, що саме виявлення зв'язку чогось приватного і конкретного з чимось загальним викликає ширший інтерес учнів, формує навички пошуку більш загальних закономірностей системного устрою рідної мови та позамовної дійсності. Ідея загального зв'язку всього зі всім – початковий пункт діалектики і загальної теорії систем [12].

Таким чином, пріоритетну увагу слід надавати усвідомленню фонологічної системи рідної мови у процесі оволодіння закономірностями звуко-буквених зв'язків. Саме тоді школярі під керівництвом вчителя “самостійно” відкриють правила орфографії.

Принцип історизму, як засвідчує С.Х. Чавдаров, це слідство і неодмінна частина більш загального принципу взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ [11]. У даному контексті встановлюється історичний взаємозв'язок між справжнім і минулим станом справ. Багато відхилень від регулярних закономірностей знаходять власне пояснення в історії мови. Опозиційний аналіз допомагає відрізнити “своє” від запозиченого, власне українське від іншомовного. Формується проблема походження слов'янської писемності, української літературної мови, проблема історичних зв'язків українського народу з іншими народами і т. д. У С.Х. Чавдарова для цього пропонується елементарний курс історичного мовознавства [11].

Сучасна психолінгвістика вивчає не мову, не її граматику, а мовну діяльність. Існує чотири основні види мовної діяльності: аудіювання (слухання з розумінням), розмова, читання і письмо і два змішані (письмо під диктування та читання вголос). Основи мовної діяльності рідною мовою формуються в дитинстві. Первинним видом мовної діяльності є аудіювання, формування навичок розчленовування мовного потоку за законами конкретної мови, пізнавання значущих елементів на базі власного мовного досвіду. У процесі формування аудіювання та перших дослідів мовлення шляхом проб і помилок складається інтуїтивне уявлення про граматичну будову мови, формується словниковий та морфемний запас.

Отже, згідно з ідеями С.Х. Чавдарова, не безпредметний “розвиток мови” і не тільки читання зразкових текстів української класичної літератури, і тим більше не механічне запам'ятовування “правил” граматики, орфографії і пунктуації, а вдосконалення всіх видів мовної діяльності в їх щонайтіснішому взаємозв'язку, повинно стати центральним завданням шкільного курсу української мови.

Зосередивши увагу на навчанні “грамотному”, з точки зору орфографії і пунктуації, письма, сучасна школа не навчає осмисленому читанню, часто обмежуючись навиками “складання” букв у склади та окремі слова. Недостатнім є систематичне навчання розмові, а сюди, як вказував С.Х. Чавдаров, повинно включатися і ораторське мистецтво, і навички ведення диспуту [11].

З погляду сучасної соціолінгвістики, літературна мова є міцним чинником інтеграції народу, нації у цілісний соціум. Мова є засобом збору, зберігання і передачі інформації, живим зв'язком поколінь. У процесі оволодіння мовою відбувається соціалізація особи, яка стає членом певного мовного колективу представником українського народу. Саме школа формує колектив активних носіїв української літературної мови, головною суспільною функцією якого і є розуміння, збереження, передача та розширене відтворення текстів даної мови.

Учитель-словесник повинен усвідомлювати, що в його класі може опинитися майбутній майстер українського слова, письменник, поет, журналіст, учений, викладач ВНЗ і школи, артист або диктор радіо і телебачення, адвокат або депутат парламенту. Літературна мова, як вказував С.Х. Чавдаров, живе і розвивається лише як продукт діяльності колективу, активних його носіїв, зайнятих у “словесній сфері виробничої діяльності” [12].

Вітчизняна психологія розглядає навчальний процес як діяльність, що розробляє принципи інтеріоризації дитини у новій сфері діяльності, виявляє шляхи її включення до активної творчої діяльності і формування здібностей до навчання як до саморозвитку, формує навички дослідницької роботи.

Таким чином, на підставі врахування ідей С.Х. Чавдарова у галузі філології і лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики і психології має будуватися і сучасна лінгводидактична модель викладання української літературної мови у школі. У даному контексті, основні її положення зводяться до таких:

першорядне завдання сучасної освіти і виховання полягає не у засвоєнні певного набору фактів, певній сукупності знань, обов'язкових для всіх і кожного, а у формуванні духовно багатой особистості, розвитку сучасного мислення, свідомого уявлення про цілісність, взаємозв'язки, про системний устрій явищ природи, суспільства, і, перш за все, мови;

у фундамент освіти і виховання підростаючого покоління повинні бути покладені вищі досягнення

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Х. ЧАВДАРОВА

сучасної науки взагалі і науки про українську мову у конкретному випадку;

шкільна освіта має висувати завдання формування здібностей до навчання як до саморозвитку;

уроки рідної мови повинні сприяти формуванню дослідницьких здібностей, прищеплювати навички відкриття способу організації предмета дослідження, внутрішньої логіки і специфіки тощо;

школа покликана формувати “знання через питання”, розвивати інтуїтивні звички учнів до свідомого уміння ставити питання, бачити дивовижне в буденному, формулювати проблеми і творчо шукати відповіді на них, аналізувати, систематизувати, узагальнювати. Як вказував С.Х. Чавдаров, опановувавши навичками мовної діяльності з перших днів життя, дитина інтуїтивно формує й навички спостереження та самоспостереження над мовою дорослих і своєю власною, коригуючи останню. Перші ж кроки такої дослідницької діяльності приводять до відкриттів у галузі структурного устрою рідної мови. Тому школа повинна дбайливо зберігати і цілеспрямовано розвивати такі первинні навички;

провідним лінгводидактичним принципом викладання української мови в школі повинно стати правило: “нічого не повідомляти школяру з того, що він уже знає!”. Необхідно навчити його усвідомлювати те, чим він вже опанував інтуїтивно, формувати навички самопізнання, абстрактного мислення, уміння бачити взаємозв'язок явищ, що здавалися розрізненими, підводячи окремі факти під більш загальні закономірності. Саме такі можливості надає курс рідної мови. Якщо для оволодіння закономірностями у хімії або фізиці необхідно зібрати і запам'ятати певну кількість фактів, то факти рідної мови вже зібрані. І в цьому величезна перевага курсу української мови порівнянно з іншими предметами шкільної освіти. Саме на цьому акцентував С.Х. Чавдаров.

Чимало цінного вміщується у спадщині С.Х. Чавдарова стосовно розв'язання методологічних питань про цілі та завдання шкільного курсу української літературної мови.

Цілі і завдання будь-якого шкільного курсу є похідними від загальних цілей та завдань освіти і виховання, що висуваються суспільством перед школою. Методисти-предметники повинні визначити, яким чином даний шкільний курс сприятиме розв'язанню загальних цілей і конкретних завдань.

Курс української мови разом з курсом літератури здатні істотно сприяти досягненню загальних цілей, розв'язанню завдань сучасної

шкільної освіти і виховання. Зокрема, формування і розвиток творчої особистості, здатної до самоосвіти і натхненної праці на основі духовності, оновленого відчуття патріотизму, цивільної самосвідомості.

У даному контексті С.Х. Чавдаров вказував, що навчання дітей рідною мовою має на меті: по-перше, розвинути в дітях ту природжену душевну здатність яку називають “дар слова”; по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами української мови і по-третє, засвоїти логіку цієї мови, тобто її граматичні закони у їх логічній системі.

Монофонічно до цих положень формулюються сучасні завдання курсу української мови в школі. Першим таким завданням є соціалізація особистості школяра, самовключення її у певний соціум як представника українського народу, нації, держави. Засвоюючи українську мову, молода людина стає носієм національного характеру, патріотом і громадянином. Цьому сприятиме не тільки зміст текстів української класичної літератури, але і усвідомлення специфіки української літературної мови, що відображає найтісніший зв'язок з православною духовною культурою та історичні контакти українців з іншими етносами.

Надзавданням викладання української літературної мови у школі є створення оптимальних умов самозбереження, саморозвитку і розширеного відтворення текстів літературної мови. Необхідно виявляти та виховувати майбутніх майстрів українського слова. Таким шляхом досягається мета самозбереження і інтеграції українського народу, нації і держави.

Центральним завданням викладання української мови в школі є цілеспрямоване формування і розвиток мовної діяльності учнів. Зокрема,

аудіювання – від слухання з розумінням співбесідника (вчителя, доповідача, лектора) до уміння записувати, конспектувати текст;

розмова – від діалогічного і монологічного мовлення до риторики і ораторського мистецтва, вміння вести диспути;

читання з активною увагою і поглибленим розумінням на основі усвідомлення структури текстів прозаїчних і віршованих, художніх, публіцистичних науково-популярних, дидактичних, монологічних і діалогічних драматургічних, а також зразків ораторського мистецтва, щоденників та епістолярної літератури;

письмо – оволодіння навичками грамотного письма (списування та всебічний аналіз зразкових

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Х. ЧАВДАРОВА

текстів, створення нотаток та виписок тощо), навички конспектування та викладу, читацький щоденник, анотація і відгук, особистий щоденник і листи, особисті досліді складання текстів різних стилів і жанрів, вірші або пісні.

Розв'язуючи це центральне завдання, вчитель української мови сприятиме успішній соціалізації особистості учнів, формуванню навичок їх успішної інтеграції до будь-якої сфери суспільно-виробничої діяльності. Це своєю чергою стає засадами удосконалення екології української мови.

Безперечно, найважливішим завданням курсу української літературної мови є свідоме засвоєння структури мови, формування свідомого ставлення до мовних явищ. Вивчення граматики розвиває самосвідомість людини, самоспостереження над власним душевним життям.

Усі означені положення та завдання сформульовані у навчально-методичних розробках С.Х. Чавдарова. На його думку, відкриття чекають клас на кожному уроці української мови. Наприклад, відшукали правильне, вдале порівняння, найбільш відповідне слово. І самі вивели правило правопису, "орфограму" про правопис.

У сучасну постіндустріальну епоху навички самостійного пошуку наукових істин надзвичайно важливі. Зараз, як ніколи, школа повинна переносити акцент з тренування пам'яті на виховання наукової інтуїції творчих і дослідницьких здібностей учнів.

Висновки. Отже, у процесі усвідомлення структури української мови школярі зможуть "відкрити" мінімальну одиницю мовної системи, опозицію зіставлення і взаємозв'язок споріднених явищ, побудувати об'єднання споріднених опозицій у кореляцію тощо. Оволодіння методом опозиційно-корелятивного аналізу сучасного мовознавства, обґрунтованого С.Х. Чавдаровим, сприятиме формуванню навичок системно-функціонального підходу як до явищ рідної мови, так і до реальної дійсності.

Таким чином, уроки рідної мови формуватимуть навички самоосвіти, дослідницьке і наукове мислення ХХІ століття.

1. Алексюк А.М. С.Х. Чавдаров, заслужений діяч науки Української РСР // Педагогіка. – К., 1967. – Вип.5. – С. 141 – 147.

2. Бондар Л. Внесок С.Х.Чавдарова в розвиток української педагогічної науки (до 110-річчя від дня народження)// Рідна школа. – 2002. – №8 – 9. – С. 62 – 63.

3. Булаховський Л. Нариси з загального мовознавства. – 2-ге вид. випр. та доп. – К., 1959.

4. Гончаренко С.У. Український педагогічний

словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

5. Грищенко М.М. Нариси з історії школи в Українській РСР. – К.: Радянська школа, 1966. – 260 с.

6. Дзеверін О.Г. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957 рр.: Зб. наук. пр. – Т. VI – К., 1957. – С. 135 – 189.

7. Історичні уроки в контексті сучасного реформування освіти. Круглий стіл "Сава Христофорович Чавдаров і розвиток української педагогічної науки та шкільництва" // Рідна школа. – 2003. – № 1. – С. 62 – 66.

8. Лихачев Д. С. Письма о добром. – СПб., 1999. – С. 171 – 172.

9. Масальський В.І. Нариси з історії розвитку методики викладання української та російської мов у загальноосвітніх початкових і середніх школах Української РСР. – К.: вид. КДУ імені Т.Г. Шевченка, 1962.

10. Чавдаров С.Х. Переказ у школі. – К.: Радянська школа, 1936. – 32 с.

11. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі. – К. – Х.: Радянська школа, 1939. – 184 с.

12. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови в початковій школі. Підручник для педагогічних шкіл і посібник для вчителів початкової школи. Затв. НКОУРСР. – К.: Радянська школа, 1940. – 232 с.

13. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) у середній школі. Затв. НКО УРСР – К. – Х.: Радянська школа, 1946. – 310 с.

14. Чавдаров С.Х. Українська мова. Підручник для І класу початкової школи. – К.: Радянська школа, 1944. – 64 с., мал.

15. Чавдаров С.Х. Українська мова. Підручник для початкової школи. Затв. НКОУРСР. – К. – М.: Радянська школа, 1945.

16. Чавдаров С.Х. Принципи радянської дидактики. – К.: Радянська школа, Х.: Мистецтво, 1949. – 91 с.

17. Чавдаров С.Х. Принципы советской дидактики. – К.: Радянська школа, 1949. – 91 с.

18. Чавдаров С.Х. Українська мова. Підручник для II класу початкової школи. – К.: Радянська Україна, 1956. – 127 с.

19. Чавдаров С.Х. Українська мова. Підручник для IV класу початкової школи. – К.: Радянська школа, 1956. – 147 с.

20. Чавдаров С.Х. Українська мова. Підручник для восьмирічної школи. IV клас. – К.: Радянська школа, 1961. – 160 с. з іл.

21. Чепелев В.І. Видатний учений-педагог // Радянська освіта. – 1967. – 16 серпня.

22. Ярмаченко М.Д. Стан і завдання досліджень в галузі історії педагогіки // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Вип. 3. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С. 3 – 6.

Великий Наш Тарас

Він – вічний син Українського народу,
Потомок козаків і гайдамак,
Борців за волю і домівку свою,
Катованих і знищених не раз.

Він перейняв від них незламність духу,
Сталеву волю, віру і любов,
Любов до Бога і до свого люду,
Ненависть вражу за пролиту кров.

І зброю проти нього мав єдину,
Міцну і гостру шаблю грізну, –
Була вона нестримна і легка,
І швидше пролігала, ніж стріла.

Слова Шевченка множились в народі,
Будили в люді гордість і мету,
Одну – єдину про жадану волю,
Без кривдника земельку ту святу.

І за прості оті одні слова,
Котрих царат боявся більш, ніж турка,
Заслали “малороского бунта”,
У край чужий холодного Сибірська.

Хотіли нелюди засланням враз убити
Талант й незламність духу із вершин.
Та хоч вдалося віку вкоротити,
Не зміг дістатись ворог до глибин.

Доволі він між тим скував
Легкої, гострої й міцної зброї,
Народові усе віддав,
Й напутнє слово вклав в завіті своїм.

І вмер, та тільки плоттю згас, –
Здобув нам волю і мету єдину.
А дух борця витає поміж нас,
Ім'я йому – Великий Наш Тарас.

*Лев Пріндин,
м. Дрогобич*

У даній публікації використано матеріали **На Тарасовій горі**: Фотоальбом / Упоряд. та текст Т. Базилевич і Л. Єфіменко; Фото М. Плаксіна та ін. – 2-е вид. – К.: Мистецтво, 1986. – 96 с., а також з “Большой энциклопедии Кирилла и Мефодия”.

Текст з Молодіжного християнського часопису “З любов'ю у світ”; Тарас Шевченко, Кобзар, Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1957.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ “МОЛОДЬ І РИНОК”

1. Приймаються одноосібні статті (співавтори). Текст обсягом 6 – 10 друкованих сторінок із двома-трьома ілюстраціями (рисунок, фотографія). У статтях повинно бути чітко і стисло, без зайвих математичних формул, викладено те нове та оригінальне, що досягнуто авторами в їх практичній діяльності. Потрібно уникати повторів, зайвих подробиць та загальновідомих положень, на які можна посилатися, вказуючи відповідний номер у списку літератури, що додається.

2. Рукопис статті надсилається у одному примірнику (обов'язково перший), надрукованих через півтора інтервали на одній сторінці стандартного паперу, з пронумерованими сторінками.

ДО РУКОПІСУ ДОДАЮТЬСЯ:

- анотація статті на окремій сторінці у одному примірнику українською мовою (у випадку подання статті російською, польською чи іншими мовами, додається анотація на мові оригіналу статті та українською мовою);
- рисунки, фотографії з підписаними підписами;
- список літератури, оформлений у відповідності з діючим ДСТ-ом (за абеткою; у тексті в дужках позначається позиція та сторінка [3, 47]);
- відомості про автора (авторська картка: прізвище, ім'я та по-батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, наукове звання, адреса (службова, домашня), телефони).

3. До статей додається рекомендація кафедри (відділу) установи, де автор працює, і рецензія доктора чи кандидата наук; для статей докторів та кандидатів наук рецензій не потрібно.

4. Таблиці повинні мати назви та порядковий номер. Одночасне використання таблиць та графіків для пояснення одних і тих же положень не рекомендується.

5. Статті підписуються всіма авторами із зазначенням домашньої адреси, номерів домашнього та службового телефонів автора, який буде листуватися з редакцією з приводу цієї статті.

Редколегія відхиляє статті з порушенням цих вимог:

Відповідно до вимог ВАК України (Постанова №7-06. 1 від 15 січня 2003 р.) необхідно дотримуватися таких елементів написання статей: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Сфера розповсюдження та категорія читачів:

- загальнодержавна, зарубіжна;
- викладачі університетів, ВНЗ всіх рівнів акредитації, студенти, аспіранти, науковці, спеціалісти, які підвищують свої професійні компетенції в галузі освіти та педагогічних наук.

Програмні цілі (основні принципи) або тематична спрямованість:

Ознайомлення із питаннями наукових досліджень педагогіки, ринкової економіки, інфраструктури ринку, історії, філософії, психології, формування професійних компетенцій у студентів ВНЗ, організації навчального процесу, використання інформаційних технологій у навчанні, виховання учнівської молоді та студентства у високих християнських цінностях і моральних та культурних засадах, української та романо-германської філології, тощо.

Головний редактор Мирон Вачевський
Комп'ютерний набір та верстка Іван Василиків
Технічний редактор Михайло Примаченко
Коректор Олена Невмержицька
Художнє оформлення Христина Стасик